

1. *Англо-русский полиграфический словарь / Сост. А. М. Борозина, А. В. Виноградский, Г. Н. Гальченко, М. И. Девятков, М. Г. Косенко, Е. Л. Марковская, Х. Н. Новожилова, А. А. Тюрин, Р. М. Ярова / Под ред. А. А. Тюрина. – М.: Главная редакция иностранных научно-технических словарей Физматгиза, 1962. – 450 с.*
2. *Англо-русский словарь по полиграфии и издательскому делу. – М.: Рус. язык, 1995. – 478 с.*
3. *Величко Г. З досвіду укладання термінологічних словників // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2000. – № 402: Проблеми української термінології. – С. 114–117.*
4. *Гінзбург М. Про концепцію побудови електронної та паперової версії багатотематичного тримовного (російсько-українсько-англійського) тлумачного словника // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2000. – № 402: Проблеми української термінології. – С. 101–106.*
5. *Дубічинський В. В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології: Навчальний посібник – Х.: НТУ «ХПИ», 2004. – 203 с.*
6. *Дубічинський В., Васенко Л., Кримець О. Актуальні проблеми формування термінологічної компетенції студентів вищих технічних закладів // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2004. – № 503: Проблеми української термінології. – С. 137–140.*
7. *Карачун В. Я. Англо-український словник – довідник скорочень у галузі комп'ютерної техніки. – К.: КОО т-ва «Знання», 2000. – 158 с.*
8. *Коссак О. М. Англо-український словник з інформатики та обчислювальної техніки. – Львів: СП «БаК», 1995. – 304 с.*
9. *Огар Е. Етапи та чинники формування української друкарської термінології // Тези 1-ї Міжнародної наукової конференції «Проблеми української науково-технічної термінології». – Львів, 1992. – С. 45–48.*
10. *Фінкель О. Теорія й практика перекладу. – Х.: ДВУ, 1929. – 168 с.*
11. *A Glossary of Publishing and Printing Terminology. – London: International Book Development Ltd., 1996. – 115 p.*
12. *Bann D. The New Print Production Handbook. – Little, Brown and Company, 1997. – 160 p.*
13. *Glendinning E. H., Mc. Evans J. Basic English for Computing. – Oxford University Press, 1999. – 126 p.*
14. *Glendinning E. H., Mc. Evans J. Oxford English for Information Technology. – Oxford University Press, 1999. – 137 p.*

УДК 811.161.3'373.46

Володимир Пілецький

Львівський національний університет імені Івана Франка

МОВНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО ТЕРМІНА

© Пілецький В., 2005

У статті з'ясовано роль і місце трьох типів термінів-росіянізмів, англіцизмів та інтернаціоналізмів – у різних терміносистемах сучасної української мови, здійснено спроби виявити способи й засоби їх можливої заміни українськими відповідниками з урахуванням специфіки української мови.

The article clarifies the role and place of the following three types of terms – Russianisms, Anglicisms, and Internationalisms – in various terminological systems of the present-day Ukrainian Language. An attempt is made to reveal ways and means of their possible substitution by Ukrainian equivalents with due regard to the specificity of the Ukrainian Language.

Мовна специфіка сучасного українського терміна ще не стала предметом спеціального наукового дослідження лінгвістів. Вони здебільшого розглядають український термін як особливий знак серед лексем національної мови або використовують його як об'єкт для ілюстрації теоретичних засад загального термінознавства. Тому українські мовознавці особливу увагу

звертають на семантику терміна й особливості вияву парадигматичних відношень (синонімних, омонімних, паронімних і родо-видових) в термінній лексиці, а також на пошуки доказової бази, що ілюструє таку фундаментальну властивість терміна, як тенденція до однозначності. Чимало місця в різноманітних дослідженнях займає етимологія і словотвірна будова термінів, що належать до різноманітних терміносистем, а також історії формування найменувань спеціальних понять [8; 9; 10; 11; 18; 19]. Тематичні обрії українського термінознавства розширюють недавні монографічні дослідження, де внутрішньомовні чинники розвитку терміносистем пов'язано з теорією мовного планування [3], детально проаналізовано роль і місце греко-латинських коренів у різноманітних терміносистемах [5] чи розвиток термінології пов'язано з лінгвоцидом української мови в ХХ ст. [7; 17].

Півтора століття історія наукового терміна в новій українській літературній мові однак засвідчує, що серед основних питань термінознавства, як і літературної мови загалом, чи не на перше місце завжди висувалась проблема відбору з найрізноманітніших варіантів і органічного входження терміна в лексичну підсистему національної мови. І якщо нове загальноживане слово часто виникало в мові спонтанно, то відбір спеціального слова вимагав опрацювання критеріїв входження в загальнолітературну мову і окрему терміносистему. Це завдання легше вирішувати тоді, коли існує певна традиція терміновжитку. І скільки б не наголошували на семантичних чи естетичних критеріях добору терміна, історія розвитку різних галузей знань засвідчує, що найчастіше перевагу надають терміну, що має найдовшу традицію ужитку, часто усупереч згаданим вище принципам.

Дискусії на численних термінологічних конференціях останніх років засвідчують, що чи не найважливішою проблемою сучасного українського термінознавства залишається питання про те, як зберегти національний дух української термінології за умов широких глобалізаційних процесів сучасності. Цікаво, що саме вибір серед можливих термінів найбільш цікавить термінологів-практиків, особливо українську науково-технічну інтелігенцію. Найгарячіші дискусії відбуваються саме із приводу найбільш прийнятних назв спеціальних понять з ряду дублетних найменувань, а також щодо способів і засобів лексикографічного опрацювання й стандартування номінацій процесових понять, словотвірна структура яких, як відомо, найбільш відрізняється від аналогічних термінів інших слов'янських мов, насамперед російської.

У зв'язку з цим виникає комплекс питань про те, в якому сенсі ми можемо вести мову про національну специфіку українського терміна, у яких тематичних чи інших групах назв спеціальних понять вона виявляється, на які рівні мовної структури необхідно звернути особливу увагу, щоб узгодити семантичні й прагматичні вимоги до терміна й не втратити його національномовної специфіки. Коло пов'язаних між собою проблем при цьому виходить поза межі суто лінгвістичних, через що термінознавство мусить стати міждисциплінарною науковою галуззю.

Серед власне лінгвістичних проблем, пов'язаних з розбудовою українських термінів, що містять специфічні національномовні риси, на сьогодні можемо виділити принаймні шість:

- 1) опрацювання критеріїв знеросійщення сучасних терміносистем, у зв'язку з чим вимагає опрацювання проблема росіянізму в українській термінології;
- 2) виявлення англіцизмів (американізмів) у різних терміносистемах і наукове обґрунтування доцільності їх ужитку;
- 3) з'ясування ролі й місця інтернаціоналізмів та їх національних відповідників у різних терміносистемах;
- 4) способи відбору назв опредметнених дій;
- 5) способи відбору найменувань опредметнених ознак;
- 6) орфоепічні й орфографічні проблеми.

Названі питання означають тільки перше наближення до комплексу проблем, пов'язаних з національною своєрідністю сучасного українського терміна. Вони тягнуть за собою й інші, наприклад, проблеми практичного термінознавства, насамперед термінографії, а також викладання основ наук у середній школі та різноманітних наукових дисциплін у школі вищій.

У цій статті основну увагу звернуто на роль і місце трьох типів термінів, росіянізмів, англіцизмів та інтернаціоналізмів, у різних терміносистемах сучасної української мови, здійснено спробу виявити способи й засоби їх можливої заміни українськими відповідниками.

Росіянізми та англіцизми активно проникають до нової української літературної мови у ХХ столітті – росіянізми починаючи із тридцятих років, англіцизми – після другої світової війни. Їх роль і місце в різноманітних терміносистемах активно почали обговорювати щойно зі здобуттям незалежності.

На позначення слів або словосполук, позичених з російської мови або побудованих за її взірцями, традиційно використовують термін «русизм», хоч він неточний, бо утворений не від назви держави Росії, а від етноніма Русь, який значна частина сучасних українців услід за М. Грушевським пов'язує з історією України, а не Росії. Тому доречніше використовувати найменування, похідне від сучасної державної назви росіян, – росіянізм. Аналізоване поняття значна частина українців розуміє надто вузько – тільки як мовну одиницю, не зафіксовану в словниках і використовувану в українських текстах зі спеціальною стилістичною метою (Г. Іжакевич) [16, с. 526]. Однак такий підхід не враховує сучасних реалій, особливо пошуків національно-мовної ідентичності серед частини сучасних українських інтелектуалів, і вчених у їх числі.

Дискусії на термінологічних конференціях кінця ХХ–початку ХХІ століття дають змогу зробити висновок, що принаймні певна частина українських дослідників у своїй науковій галузі під росіянізмами розуміє слова, що містять не притаманні сучасній українській літературній мові корені або афікси (суфікси чи префікси), хоч такі лексеми можуть бути широко розповсюджені в будь-якій терміносистемі. Якщо українські терміни навіть поморфемно перекладені з російської, тобто скальковані за російськими взірцями, але їх морфемний склад не суперечить будові українського слова, такі похідники сучасні носії української наукової мови цілковито сприймають і здебільш не обговорюють [13; 21].

Українська технічна інтелігенція активно відкидає утворені від дієслів назви опрідметнених дій з суфіксом *-к(а)*: *ковка, рубка, поліровка, штамповка*. Такі росіянізми переважно замінюють іменниками на *-ння* (*кування, рубання, полірування, штампування*), хоч інколи використовують і похідники іншого структурного типу, зокрема безсуфіксні іменники: *возгонка – узгін, гонки – перегони*. Часто-густо цю тенденцію доводять до абсолюту і намагаються замінити будь-які українські слова, утворені з допомогою суфікса *-ка*, що суперечить давній українській традиції використовувати цю морфему для називання дій, а не тільки їх наслідків. Таке відштовхування від російської мови призводить до появи ряду немилозвучних слів, як, наприклад, з коренем *роб*: *обробляння, розробляння, перероблення* тощо. Наперекір рекомендаціям назва *обробка* побутує в науково-технічних текстах і вказує передусім на дії над металами. Чомусь у поле зору українських інженерів не потрапляє сільськогосподарський термін *обробіток*, що його можна було б у цьому разі використати. Замість *розробляння стандартів* можна сказати *опрацювання стандартів*. Проте цілком природними в сучасних українських текстах є деякі давноутворені назви дій з суфіксом *-ка*: *оцінка, перевірка, поведінка*.

Існує тенденція замінити деякі назви найпростіших технічних засобів з суфіксом *-ушк(а)* на українські похідники іншої будови: *ловушка – уловлювач*. Але спроби вживати замість російської *котушки* позиченого з німецької мови слова *шпуля* не підтримано, хоча в тлумачному словнику української мови [14, с. 527] і *шпуля*, і *шпулька* подано без будь-яких стилістичних чи інших обмежників. Не вдається витіснити з технічної термінології поширеного терміна *установка*, хоч у сучасній літературній мові його можуть заступити *агрегат, устаткування, пристрій, механізм* і напівзабуте слово *устава*.

Фахівці окремих галузей замінюють корені низки російськомовних позичок. Цікава доля трьох коренів – *плав, скор* і *ключ*, які хоча притаманні як українській, так і російській мовам, але їх словотворчі потенції в обох мовах відрізняються. У науково-технічних текстах продовжують широко вживати похідники від дієслів із коренем *плав*, що можуть означати перехід з одного агрегатного стану в інший (*плавитися*) або технологічну операцію, спрямовану на таку зміну (*плавити*). Окремі дослідники вказують на неукраїнськість такого терміновжитку, бо в нашій мові

віск, сало чи інша тверда речовина не *плавиться*, а *топиться*. *Плавити* (тобто *сплавляти*) можна дерево по річці. Тому природними українськими відповідниками росіянізмів з названим коренем є похідники з коренем *топ*: *топити, стоп, розтоп* (а не *плавити, сплав, розплав*) [4, с. 394, 598]. Натомість корінь *скор* широко побутує в сучасній літературній мові, зокрема подибуємо його в складі прислівника *скоро*. Мовна ж свідомість деяких українських інтелектуалів, насамперед фізиків і математиків, пов'язує його із широко розповсюдженим російським *ускорением*, наслідком чого стала заміна *прискорення* *пришвидщенням* і зміна кореня в споріднених термінах. Правда, свою роль зіграли й системні зв'язки з базовим терміном *швидкість*. Корінь *ключ* уже давно усунуто з електротехнічних термінів і замінено на *мк(мик)*: не *включати*, а *вмикати*, відповідно не *включити*, а *увімкнути*. Але омонімний корінь широко використовують для називання сторонніх тіл у якомусь середовищі (*включення*), хоч для такого росіянізму легко підібрати український відповідник, наприклад *вкраплення*.

Автори новочасних російсько-українських термінних словників досягли успіхів у виявленні та перекладі термінів, семантичний обсяг яких в обох мовах не збігається. Наприклад, детально описано українські відповідники російського *заключение*: це і *укладання* (договору), і *підписання* (пакту), і *ув'язнення*, і *взяття* (в дужки) [2, с. 55–56], тобто спостерігаємо розходження в перекладі залежно від терміносистеми. Детально описано російські терміни на *-ение*, яким в українській мові відповідають похідники від дієслів доконаного і недоконаного виду (*облучение* – *опромінювання і опромінення*). Однак ще й досі нема згоди щодо перекладу окремих багатозначних російських лексем. Математики вирізняють у російському терміні *определение* два значення (1. Означування 2. Числове значення) і перекладають його двома українськими відповідниками – *означення* і *визначення*. Мовознавці ж, які частіше використовують перше значення, поруч із назвою *дефініція* вживають синонім *визначення*, що є семантичною калькою з російського *определение*, хоч традиційно використовують *означення* як назву одного з видів синтаксичних зв'язків. Незважаючи на те, що російський термін *колебание* має близькозвучний український відповідник *коливання*, для позначення різновидів цього явища в українській мові можна використати *хитання* й *гойдання*, хоча частіше обмежуються загальною назвою. *Зерно* звичайно перекладають як *зерно*, хоча цей російський іменник може називати ще й *зернину*, а *жидкий* – як *рідкий*, хоч такий російський прикметник може вказувати і на зв'язок з рідиною і в українській мові мати відповідник *рідинний* (стан речовини).

Досить велика частина термінокористувачів не відчуває неприродності ряду коренів або афіксів в українських відповідниках російських лексем. Зокрема живцем узято або дещо видозмінено російські терміни в українських назвах *вітка* (рос. *ветвь*), *грунтівка* (рос. *грунтовка*), *витяжка* (рос. *вытяжка*), *півірка* (рос. *поверка*) і ряді інших. Мало хто з фізиків замість *пучок* (*променів*) уживає назву *жмуток*, а значна частина математиків не вичленює не властивого українській мові кореня в прикметнику *рівнобедрений*. Мовознавці чи літературознавці в порівняльних студіях досить часто використовують *співставлення*, а не *зіставлення*, і, здається, ніхто із сучасних українських мовознавців не піддає сумніву термін *запозичення* із семантично порожнім префіксом *за-*. Так само як і для економістів не є дивоглядом префікс *по-* в лексемі *покупець*.

Чималу кількість російських лексем, що вийшли поза межі терміносистем і стали загальноживаними словами, українські вчені в межах спеціальної лексики вже не сприймають як росіянізми, хоч для деяких із цих слів в українській мові ще із тридцятих років ХХ століття існують рівноцінні національні або позичені з інших мов відповідники. Словотворчо безплідний *насос* із відсутнім в сучасній українській мові коренем *сос* не вдається замінити романізмом *помпа*, від якого легко творити систему назв споріднених понять: *помпувати, напомувати, помпування* та ін. Подібно і термін *прокат*, українським відповідником кореня якого є *кот* (*котити, прокотити*), не творить похідних назв дій, а давно відомі синонімні українські утвори на базі німецького *вал* природно входять у систему процесових понять: *вальцювати, вальцювання, вальцівник* тощо. Тільки окремі вчені погоджуються з потребою замінити *шатун* на *гонок*, *підшипник* – на *валниця, башмак на черевик*, а *гайку* на *мутру*, не кажу вже про відновлення лексеми *рушій* замість *двигун*.

Протягом останнього десятиліття активізують корінь *гін* як засіб заміни позиченого з російської *провід*: *водогін* замість *водопровід*, *газогін* – *газопровід*. Однак і надалі поза досягом

наукової дискусії перебувають прикметники з позиченим з російської мови терміноелементом – *подібний*, що ними перекладено російські лексеми на *-образный, -видный, -подобный*. Українська термінотворча традиція тут інша – замінювати кореневий елемент суфіксом *-уват-*: *газуватий, зіркуватий, пилкуватий* (а не *газоподібний, зіркоподібний, пилкоподібний*) [7]. Інколи російський вірець орієнтує неправильно: *газообразный* – це не *газоподібний*, а просто *газовий* (як у назві агрегатного стану речовини) [15, с. 14].

Отже, системне вивчення росіянізмів у різних терміносистемах необхідне не тільки щоб з'ясувати роль і місце таких слів, а й щоб упорядкувати окремі фрагменти лексичної системи сучасної української літературної мови. Поширеність терміна через значну зросійщеність ряду терміносистем не може бути єдиним критерієм нормотворчих процесів у термінології. На перше місце висувається системотворчий чинник: найбільш придатним для називання спеціального поняття може виявитися не росіянізм чи скалькований термін, а позичена із загальнолітературної мови або спеціально утворена з українських морфем лексема, що здатна творити похідники, забезпечуючи мовне вираження системних понятійних зв'язків.

Англiцизми, себто слова і словосполучення, позичені з англійської мови або утворені за її взірцями, широким потоком ринули в українську мову наприкінці ХХ століття у зв'язку з розпадом Радянського Союзу і перетворенням світу із двополюсного на однополюсний. У науковій сфері вони найбільше вплинули на термінологію гуманітарних наук, менше – природничих. За рахунок англiцизмів значно поповнився склад науково-технічних і спортивних термінів. Такі лексеми все більше стають конкурентами росіянізмів як основного джерела поповнення української лексики, в тому числі й наукової, чужомовними словами.

Англiцизм, як і будь-яке інше позичене слово, доречний, якщо він позначає поняття, що з різних причин ще не назване засобами української мови або в ній відсутній рівновартісний відповідник. Масово проникаючи в нашу мову, коли в ній для позначення багатьох наукових понять існують питомі або позичені терміни, англiцизми витісняють їх без належного опору з боку українських учених. Крім зросійщення, в українського наукового мовного докiлля виникає нова загроза, яку В. Радчук з гiркотою назвав укрлиш, тобто українська iнглиш, український варіант англійської мови.

У літературознавстві запанувала *нарація* і похідні слова (*наратор, наративний*), хоча до цього цілковито обходилися термінами *оповiдь, оповiдний, оповiдач*. Мовознавці широко застосовують *концепт*, бо термін *поняття* їх уже не влаштовує. Економісти не можуть обійтися без назв учасників ринкових відносин (*брокерів, менеджерів, дистриб'юторів*), які в наукових текстах можна замінити відповідно українськими синонімами (*посередник, управлінець, розподілювач* відповідно). У політології розповсюджені англiкомовні назви *виборців* і похідних від англiкомовного відповідника українського слова *вибори* (*електорат, електоральні настрої* і навіть *електор*). Жоден футбольний репортаж не може обійтися без *голкіпера, лайнсмена, хавбека* чи *рефері*, хоч українська мова має рівноварті відповідники *воротар, суддя на лінії, півзахисник, суддя*. У журналістиці замість терміна *засоби масової інформації* понад міру поширений англiцизм *мас-медіа*, а *інтерв'ю* не може бути *виняткове*, тільки *ексклюзивне*. Замість давніших назв освітніх установ *училище, технікум* запровадили англiцизм *коледж*.

Представників наймолодшого й середнього покоління українських учених залюбки вводять у наукові тексти модні англiкомовні заміники загальнонавчаних слів: *креативний* замість *творчий*; *латентний* – *прихований, неявний*; *варіабельний* – *змінний*; *інтерація* – *взаємодія* тощо. Почасти це данина моді й сподівання на приховування думки без достатньої глибини проникання в суть аналізованої проблеми, почасти своєрідний науковий жаргон, засіб упізнання своїх, а нерідко ще й невміння перекласти українською англiкомовні слова чи словосполучення. В. Радчук уклав список слів-позичок, серед яких переважають англiцизми, що піддаються перекладу питомою або давніше позиченою лексикою (подано за абеткою): *андеграунд* – *підпілля*; *аплікант* і *аплікація* – *заявник* і *заява*; *бігборд* – *панно, стенд*; *бізнес-ланч* – *діловий обід*; *бренд* – *татунок*; *генерація* – *покоління*; *дайджест* – *оглядовий збірник*; *джек-пот* – *найвища сума виграшу*; *екзит-пол* – *опитування на виході*; *інтенція* – *намір, задум*; *маркетинг* – *збут, вивчення ринку*; *кастинг* – *конкурсний відбір*;

котон – бавовна; памперс – підгузник; плейєр – програвач; скейт-борд – дошка-самокат; прайс-лист – цінник; пресинг – тиск, натиск; провайдер – постачальник; промоція і промоушн – заохочення, сприяння, підтримка, допомога; респектувати – шанувати; рецепція – сприйняття; спічрайтер – складач промов; суїцид – самогубство та ін. А до варваризму імплементація, на думку вченого, можна підібрати понад 30 українських відповідників, серед них: *впровадження, запровадження, втілення, втілення в життя, введення, введення в діло, виконання, здійснення, проведення в життя, перетворення в дійсність, перетворення в життя, реалізація, матеріалізація, справдження, звершення, вживляння, законодавче запровадження, законодавче утвердження, введення в (законодавчу) практику, надання чинності, набуття чинності, узаконення, внесення змін (до закону), внесення поправок, перегляд (закону)* [12, с. 26–30].

Англійська мова, очевидно, активізувала в українській термін *дискурс*, який проник термінологію різних гуманітарних наук, маючи загальне значення «сукупність висловлювань на певну тему» (*дискурс модернізму, філософський дискурс, політичний дискурс* тощо). Якщо назви не вжито в спеціальному термінному значенні, то чи є потреба надуживати чужомовним словом? До того ж у наукових текстах термінне значення аналізованої лексеми необхідно чітко обумовлювати, бо інакше вона сприймається неоднозначно. Зрештою, найновіший двотомовий англо-український словник М. І. Балли фіксує аж 4 значення іменника «*дискурс*» в англійській мові й відповідно чотири способи його перекладу: 1) лекція; промова, слово, доповідь...; 2) трактат; міркування; 3) розмова, бесіда; 4) здатність доводити; обґрунтування [1, с. 300].

Упорядники української науково-технічної термінології ще не виробили концепції, як позичати найменування найновіших технічних засобів, пов'язаних з комп'ютерними технологіями. Тим часом англомовні терміни *макрос, опція, принтер, сайт, сервер, сервіс, файл, утиліта* та багато інших, значну частину яких можна без втрат перекласти українською, щодня проникають у свідомість усе масовішого користувача комп'ютерної техніки.

Берегти українське мовне довкілля сьогодні означає не тільки шукати способів і засобів уникати російськомовних термінів. Великомасштабні глобалізаційні процеси висунули на перше місце у світовій комунікації мову англійську, яка не тільки збагачує словник українського науковця, але й витісняє з нього питомі слова й вирази. Так формується почуття меншовартості рідної мови, її неспроможності обслуговувати найвищі прояви людського духу, до яких, безсумнівно, належить і наукова сфера. Страх українського вченого перед українською мовою породжується не тільки острахом не дотримувати норм, а й невмінням або й небажанням засвоювати її засоби, щоб перекодувати новітні наукові інформаційні потоки, що пливають до нас не в рідномовній одежі. Мислення мовними кліше, відсутність опірності чужомовним словам і брак зусиль у пошуку відповідних українських мовних засобів вираження наукової думки знижує науковий потенціал українського вченого, робить його піддатливим до наукових схем та ідей, нав'язаних іззовні.

Інтернаціоналізмами зазвичай називають спільні слова або словосполучення в близьких за походженням або географічним розташуванням мовах. Українська мова належить до європейської мовної зони, основу інтернаціоналізмів якої становлять грецькі або латинські корені, хоч інтернаціоналізмом у цьому ареалі може стати й назва, утворена на ґрунті будь-якої іншої європейської мови, що проникла в неблизькоспоріднені мови.

Протягом ХХ століття в різні терміносистеми нової української мови увійшла величезна кількість поширених у західноєвропейських мовах термінів. На українському мовному ґрунті вони нерідко ставали єдиними назвами спеціальних наукових понять, що забезпечувало одну з найважливіших властивостей терміна – однозначну відповідність наукового поняття і його найменування.

Проте прагматичний підхід до терміна як такого, що вказує тільки на поняття, вступає в суперечність із фундаментальними засадами набування знань, основу яких становить думка про те, що найлегше й найприродніше людина формує знання й пізнає світ засобами рідної мови. Тому перед упорядниками різноманітних терміносистем української мови після національно-визвольних змагань 1918–20-их років постало нелегке завдання органічно вписати міжнародну термінолексику в систему тогочасної української літературної мови, щоб українська наукова мова ставала не тільки

засобом спілкування між ученими певної галузі, а й виконувала роль найприроднішого розповсюджувача й популяризатора наукових знань серед широких кіл українців, що неможливо було здійснити без добору національних відповідників до низки міжнародних термінів. У зв'язку з цим протягом 20-их років ХХ ст. терміни-інтернаціоналізми засвоювали *п'ятьма способами*:

1) позичання без перекладу (найбільш поширений спосіб): *автоколіматор, агрегат, адіябата, адсорбція, блок, болометр, поляризація*;

2) заміна міжнародного терміна національним відповідником (рідко): *двочлен* (замість *біном*), *куля* (*сфера*), *сустав* (*шарнір*), *стояк* (*штатив*);

3) розташування національного відповідника перед інтернаціоналізмом, що, очевидно, свідчило про надавання переваги першому: *чинник, агент; кружало, диск; мірило, масштаб; чоло хвилі, фронт хвилі*;

4) розташування новоствореного національного відповідника після міжнародного терміна: *абсорбція, вбирання; абсорбціометр, вбиромір; адгезія, прилипливість; біфіляр, двонитник; вібратор, коливальник; дисперсія, світлорозсів; монохорд, однострун; телеметрія, далекомірювання*;

5) узгодження правопису ряду термінів (*магнет, хемія*) і їх роду (*атмоліза, аналіза, анода еліпса, катода, фотоліза*) із західноєвропейськими мовними взірцями, а не поширеними на той час формами російської мови (рос. *магнит, химия; атмоллиз, анализ, анод, эллипсис, катод, фотоллиз*) [12, с. 26–30].

У 30-их роках ХХ ст. випущено 4 термінологічні бюлетені, одним із центральних завдань яких було усунути самостійно засвоєні українські терміни-європеїзми. Російській мові, якій нічого не загрожувало і яка, за офіційною ідеологією того часу, претендувала на мову всесвітнього пролетаріату, не був притаманний мовний пуризм, і вона здебільшого позичала названі терміни без перекладу. Необхідно було повернути русло самостійного українського термінотвору в річище загальносоюзне, що в тридцяті роки автоматично означало його зросійщення. Завдання формулювали в дусі офіційної партійної фразеології. Програмова стаття А. Хвилі мала назву «Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті», а, наприклад, заголовок статті М. Калиновича та Д. Дрінова до «Фізичного термінологічного бюлетеня» сформульовано майже так само: «Ліквідувати націоналістичне шкідництво в радянській фізичній термінології». Одним із об'єктів основного удару стали національні відповідники міжнародних термінів та лексеми, що відрізнялися від російських формально (правописом або словотвірною). З того часу українська наукова мова зберігає статус, притаманний мовам колоніальним: засвоювати нові інтернаціоналізми тільки через посередництво російської мови.

Деякі українські учені погоджуються змінити зовнішню форму окремих інтернаціоналізмів (замість *хімія* писати *хемія*, замість *магніт* – *магнет* або уживати літеру *г* на місці етимологічного *g* чи дифтонги *ai, ia, io* передавати в українських термінах як *ав, ія, й*, а не *ау, іа, іо* (*агент, аудитор, діаграма, йон*, а не *агент, аудитор, діаграма, іон*). Однак велике число дослідників дотримується засвоєних ще в радянські часи правописних звичок і вперто не бажає жодних змін у міжнародній термінології, що її засвоїла українська мова згідно зі сталінськими вказівками.

Дискусій про національні відповідники міжнародних термінів наразі не ведуть. Хіба що укладачі деяких словників, що знають термінологічні традиції української мови, у своїх переважно двомовних (здебільшого російсько-українських) або багатомовних термінних словниках ставлять українські відповідники міжнародних термінів на друге місце.

Тим часом питомі синоніми вкрай необхідні насамперед у трьох сферах: навчальному процесі на всіх його рівнях (школа – вищий навчальний заклад – підвищення кваліфікації чи перекваліфікація), популяризації досягнень науки і техніки, а також у суто наукових текстах, щоб витлумачити значення терміна чи, уникаючи повторів, урізноманітнити виклад. Хоча семантичний обсяг багатьох назв спеціальних понять, виражених інтернаціоналізмами, та їх національних відповідників часто не збігається (пор.: *абсорбція* – вбирання всім тілом, а не просто *вбирання*), однак у тих контекстах, де немає потреби точно вказувати на предмет, процес чи явище і де термін може детермінологізуватись, перекладені найменування стають у великій пригоді.

Досить часто сперечаються про способи засвоєння прикметників-інтернаціоналізмів [6, с. 224–227]. У низці похідників позичені суфікси семантично порожні, тому без них можна обійтися і додавати український суфікс *-н-* не до прикметникового суфікса, а до кореня: *функція* – *функційний*, але *функціонал* – *функціональний*; *диференціювати* – *диференційний*, але *диференціал* – *диференціальний*, *гармонійий* і *гармонічний* (з різними значеннями). Неоднакова сполучуваність різносудісальних пар служить засобом чіткішого значеннєвого розрізнення названих паронімів. Наприклад, *гармонійний* означає «злагоджений, милозвучний, стрункий» (*гармонійний спів, гармонійні відносини*), а *гармонічний* – «той, що стосується гармоніки» (*гармонічний ряд*).

Відновлено деякі прикметники, утворені від термінів-інтернаціоналізмів за допомогою українського суфікса *-ов-*: *процесовий, тритомовий*. Однак такий засуджений у 30-ті роки ХХ ст. національний заміник іншомовних суфіксів реабілітовано не до кінця: давно відомі утвори від інтернаціоналізмів *атомовий, спортовий, призмовий* та інші прикметники такого типу й до сьогодні старанно замінують ближчими до російської *атомний, спортивний, призматичний* тощо.

Іноді можна усунути цілий корінь, наприклад, у все більше поширюваному замість *термінологічний* прикметнику *термінний* (*термінна лексика, термінний словник*); обидва слова є пароніми (перший указує на відношення до терміна, а другий – до термінології). Однак такий терміновжиток сприймають не всі термінокористувачі.

Ще один цікавий приклад усування міжнародного суфікса – це додавання українського дієслівного суфікса *-ува-* безпосередньо до кореня, усуваючи міжнародний терміноелемент – суфікс *-из-/-із-*: *каналувати* (а не *каналізувати*), *стандартувати* (а не *стандартизувати*) або інший суфікс *кондиціювати* (а не *кондиціонувати*).

У підсумку виходить, що зроблено тільки деякі кроки на шляху до повернення зовнішній форми інтернаціоналізмів питомих українських рис. Але майже непорушним залишається основне русифікаційне правило: в українській мові загалом, і в термінології зокрема, не повинні існувати інтернаціоналізми, яких немає в мові російській.

1. *Англо-український словник* / Склад М. Балла. – Т. I. А–М. – К.: Освіта, 1996.
2. *Войналович О., Моргунюк В. Російсько-український словник наукової і технічної мови. Термінологія процесових понять*. – К.: Вирій, 1997.
3. *Д'яков А., Кияк Т., Куделько З. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти*. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000.
4. *Караванський С. Російсько-український словник складної лексики*. – К.: Видавничий центр «Академія», 1998.
5. *Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові*. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004.
6. *Кочерга О. Проблема прикметника в науковій термінології* // *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. – 2002. – № 453: *Проблеми української термінології*. – С. 224–227.
7. *Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (Зовнішня історія української мови)*. – К.: «К.І.С.», 2004.
8. *Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія*. – Львів: Кальварія, 1999.
9. *Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство*. – Львів: Світ, 1994.
10. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. – 2003. – № 490: *Проблеми української термінології*. – Львів, 2003. – 157 с.
11. *Процик І. Українська фізична термінологія на зламі ХІХ–ХХ століть*. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 250 с.
12. *Радчук В. Плекаємо укрлиш... Для кого? // Урок української*. – 2003. – № 8–9. – С. 26–30.
13. *Рожанківський Р. Зведення правил унормування української фахової мови* // *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. – 2002. – № 453: *Проблеми української термінології*. – С. 203–209.
14. *Словник української мови. В 11-ти т.т.* – Т.11. – К.: Наук. думка, 1980.
15. *Словник фізичної термінології (Проект) / Зредагував В. Фаворський*. – Х., 1932.
16. *Українська мова. Енциклопедія*. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
17. *Українська мова у ХХ столітті: історія лінгвоциду* / За ред. Л. Масенко. – К.: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.
18. *Український правопис і наукова термінологія*. – Львів, 1997.
19. *Українська термінологія і сучасність (Матеріали ІІ Всеукраїнської наукової конференції)*. – К., 1997.
20. *Ярема С. На теми української наукової мови*. – Львів, 2002.